

ПОЈАМ О СЕБИ И ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ АДОЛЕСЦЕНАТА

*Снежана Јоксимовић**

Институт за педагошка истраживања, Београд

Драган Јањетовић

Sorlandet sykehus HF, Arendal, Norge

Апстракт. Појам или свест о себи обухвата мисли, осећања, оцене и предвиђања о себи и о сопственом понашању. Предмет истраживања је повезаност између самопоимања адолесцената и њихових вредносних оријентација. Циљ је да се утврди да ли постоји повезаност између локуса контроле и општег самопоштовања као елемената самопоимања, на једној, и вредносних оријентација адолесцената, на другој страни. За испитивање компоненти самопоимања коришћена је Розенбергова скала општег самопоштовања и скала локуса контроле Безиновића и Савчића. Вредности су операционализоване преко пожељности појединих животних циљева и преференције различитих стилова живота. Испитивање је спроведено на узорку од 176 ученика гимназије узраста од 15 до 18 година. Налази показују да адолесценти, које карактерише спољашњи локус контроле, у већој мери прихватају хедонистички, активистички, социјални и сазнајни стил живота. Самопоштовање је позитивно повезано са тежњом ка стицању богатства, а негативно са жељом за стицањем знања, бригом за друге и активистичким начином живота. Налаз да млади вишег самопоштовања нису усмерени ка образовању, помагању и залагању за опште добро, може се приписати недовољном цењењу ових вредности у средини у којој живе. Добијени налази указују на потребу да се ове вредности реafirмишу и подстичу код младих, као и да се у школи већа пажња посвети вредносном васпитању ученика.

Кључне речи: појам о себи, вредности, локус контроле, самопоштовање, адолесценти.

Вредности, као општије и релативно трајне оријентације, говоре о циљевима које појединци сматрају пожељнима и чијем остварењу теже. Заинтересованост истраживача за вредности може се приписати доприносу који вредности могу имати приликом објашњења друштвених појава и поступака појединаца, као и њиховој прогностичкој моћи. Налази о раширености и интензитету одређених вредности у различитим временским периодима указују на утицај актуелних друштвених околности на вредносни профил појединих генерација, пружајући тако обја-

* E-mail: snezaj@eunet.yu

шћење међугенерациских разлика. Осим разлика између генерација, и припадници исте генерације разликују се међусобно у погледу својих вредносних опредељења, што може бити условљено одређеним личним својствима појединаца.

Једно од личних својстава, које може бити повезано са вредносним оријентацијама, јесте појам или свест о себи. Сматра се да је у основи свести о себи систем вредности који усмерава тежње и акције особе, који покреће њене интелектуалне и емоционалне снаге, који осмишљава улагање напора у остварење различитих аспирација и циљева (Havelka, 1992). Из овога следи да самопоимање делује као предиспозиција за понашање, односно да има функцију у покретању и обликовању мишљења, осећања и понашања особе према осталим искуственим објектима. Када се има у виду да вредности садрже когнитивну, емоционалну и конативну (понашајну) компоненту, основано је очекивати да постоји повезаност између појма о себи адолесцената и њихових вредносних оријентација. У прилог основаности оваквог очекивања говоре налази истраживања у коме су преференције вредносних оријентација адолесцената посматране као атрибути слике о себи у будућности (Havelka, 1998). То значи да је слика, односно појам, који појединац има или жели да створи о себи, повезан са његовим системом вредности.

Појам или свест о себи обично се дефинише као укупност мисли, осећања, оцена и предвиђања о себи и о сопственом понашању (Burns, 1979). Када је реч о структури појма о себи, разликују се дескриптивна, евалуативна и компонента спремност да се реагује, при чему се под дескриптивном компонентом подразумева слика о себи, док самопоштовање представља евалуационо-мотивациону компоненту. Међутим, овакво разликовање је само условно, пошто се вредносни судови везују за сваки елемент појма о себи (Janjetović, 1996). То значи да се елементима или компонентама слике о себи могу означавати садржаји који укључују и дескриптивну и евалуационо-мотивациону компоненту, као што су веровања о поседовању различитих индивидуалних својстава, о припадности појединим групама и о улози појединца у тим групама.

У истраживањима се посебна пажња посвећује когнитивној и евалуативној компоненти појма о себи. Когнитивна компонента укључује веровања о сопственим атрибутима, односно скуп разних информација и концепција о себи, интегрисаних у сложене когнитивне структуре. Самопоштовање, као општа вредносна самопроцена која обухвата вредносне судове везане за елементе слике о себи, најчешће је проучавана евалуативна компонента. Појам о себи представља и диспозицију за понашање, што значи да елементи свести о себи имају мотивациону снагу.

Један од мотива појма о себи је самодоследност, а у оквиру њега могу се разликовати два мотива: тежња ка унутрашњој конзистентности и тенденција усклађивања слике о себи са опаженом реалношћу (Јањетовић, 1996). Када би постојала само тенденција усклађивања са реалношћу, појам о себи стално би се мењао у зависности од ситуације. Овој тенденцији супротставља се тежња ка унутрашњој конзистентности. Људи улажу велики труд и користе механизме одбране да би заштитили своје »ја« од свега што их угрожава. Ниско самопоштовање активира појединца да мења ситуацију у којој се налази и да створи услове за подизање самопоштовања, али је такође могуће да, у складу са мотивом унутрашње конзистентности, појединац избегава или одбацује оне информације које би могле допринети подизању његовог самопоштовања.

Главни извор представе о себи и самопоштовања чине реакције других, нарочито других који су значајни за појединца. Током времена, сазнања особе о томе како је виде значајни други постају трајни садржаји свести. У првим годинама живота, родитељи имају пресудан утицај на формирање појма о себи. У раној адолесценцији нема разлике између утицаја родитеља и вршњака, док је у каснијој адолесценцији израженији утицај вршњака. Истраживачки налази показују да на глобално самопоштовање више утичу мишљења осталих вршњака него мишљења блиских пријатеља. Када је реч о утицају родитеља, истраживачки налази показују да се на глобално самовредновање позитивно одражавају односи са родитељима, који се опажају као блиски и који су базирани на међусобном поверењу и једнакости (Ораџић, 1995). Такође је нађено да васпитни стил родитеља утиче и на стабилност самопоштовања адолесцената (Тодоровић, 2005), као и да изградњи стабилног самопоштовања више доприносе васпитни стилови мајке него васпитни стилови оца (Тодоровић, 2004). Показало се да емоционална топлина и прихватање од стране мајке стварају однос узајамног поверења који је погодан за развој високог и стабилног самовредновања, док недоследност и презаштићавање носе ризик за формирање нестабилних самопроцена.

Већ је речено да когнитивна компонента појма о себи обухвата веровања појединца о сопственим атрибутима. Један од елемената когнитивне компоненте појма о себи, значајан за функционисање појединца, јесте виђење сопствене ефикасности. Процене сопствене ефикасности односе се на процене појединца о томе да ли има капацитет да се ухвати у коштац са одређеном ситуацијом, односно да буде успешан у специфичном задатку или ситуацији. Локус контроле, који означава процену сопствене моћи утицаја на збивања и на сопствену судбину, такође је један од елемената когнитивне компоненте појма о себи, блиско по-

везан са проценом сопствене ефикасности. Разлика је у томе што је појам »локус контроле« општији, јер се односи на процену сопствене ефикасности и моћи утицаја уопште, независно од ситуације, док се процене самоефикасности везују за одређене ситуације или активности. Локус контроле односи се на доживљај извора узрочности (Rotter, 1966, 1990). Унутрашњи локус контроле имају појединци који извор контроле виде у себи – у својим поступцима, способностима или у неким другим личним особинама и који верују да могу да утичу на догађаје и на њихове исходе. Спољашњи локус контроле имају они који се лично осећају беспомоћним јер извор контроле виде у снагама изван себе, а узроке догађаја приписују спољашњим »силама« као што су судбина, срећа, случај. Налази указују на повезаност глобалног самопоштовања и локуса контроле тако што је више самопоштовање повезано са унутрашњим локусом контроле (Орачић, 1995).

Самопоштовање или самоцењење, као евалуативна компонента појма о себи, означава општу вредносну процену о себи. Упоришта или референтне тачке самоевалуације могу бити поређење актуелне и идеалне слике о себи, интернализација судова других људи о особи, поређење са члановима групе којој се припада или жели припадати, и усвојени културни стандарди (Јанјетовић, 1996). Високо самопоштовање веома је важан предуслов и показатељ успешног функционисања појединца, за разлику од ниског самопоштовања које је повезано са различитим социјалним и емоционалним проблемима. Слика коју млади имају о себи утиче на њихово школско постигнуће, образовне аспирације, социјалне односе и прихватање различитих друштвених улога. Појам о себи може бити фактор ризика који утиче на социјално функционисање и на проблеме у понашању у адолесценцији доприноси појави различитих менталних проблема (Marsh, Parada & Ayotte, 2004), али и заштитни фактор који спречава појаву психолошких проблема и доприноси општој добробити појединца (McCullough, Huebner & Laughlin, 2000). Налази истраживања показују да је повољан појам о себи веома важан за ментално здравље и за позитиван развој у периоду адолесценције, јер представља заштитни фактор када је реч о јављању проблема у понашању (Ybrandt, 2008).

Битна одредница појма »вредност« односи се на идеју о пожељном, што значи да није довољно знати чему неко тежи, већ и да ли то чему тежи сматра пожељним или вредним. Осим пожељности, карактеристике вредности су и релативна стабилност, општост, хијерархијска организованост, усмереност ка циљу, индивидуална или друштвена пожељност. Пантић (1990) вредности дефинише као релативно стабилне,

опште и хијерархијски организоване карактеристике појединца и групе, формиране међусобним деловањем историјских, актуелно-социјалних и индивидуалних чинилаца, које због тако приписане пожељности усмеравају понашање својих носилаца ка одређеним циљевима. Иако се вредности и вредносне оријентације често користе као синоними, поједини аутори указују на извесну разлику између ова два појма (Rot i Havelka, 1973; Kuzmanović, 1995; Havelka, 1998). Међутим, пошто се теоријски утврђене разлике тешко могу операционализовати, приликом емпиријских истраживања и анализе добијених налаза, ова два термина обично се користе алтернативно, што се односи и на овај рад.

Вредности се формирају током социјалног учења под утицајем различитих агенаса социјализације који, било свесно и намерно, било спонтано, доприносе да се одређене вредности прихвате и усвоје. С обзиром на то да се вредности усвајају током социјализације, увид у вредности младих омогућује закључивање о ефектима социјализације. Испитивање чинилаца или корелата појединих вредносних опредељења доприноси разумевању процеса формирања вредности, као и улоге појединих агенаса социјализације у овом процесу.

У истраживањима вредносних оријентација и њихових корелата, пажња је пре свега била усредсређена на социодемографске и породичне варијабле, док су се истраживачи мање бавили структуром личности носилаца појединих вредности, мада је било и таквих истраживања. Проверавана је веза појединих вредносних оријентација са ауторитарношћу и конформизмом (Rot i Havelka, 1973; Popadić, 1995; Joksimović, 1998), са просоцијалним цртама и агресивношћу (Joksimović, 2001), као и са анксиозношћу, депресивношћу и агресивношћу (Štram, 1993). Када је реч о вези самопоимања и вредносних оријентација, испитивана је повезаност између варијабли концепта о себи и варијабли просоцијалне оријентације (Janjetović, 1997), као и повезаност општег самопоштовања и демократске оријентације (Joksimović, 1998).

У овом раду пажња ће бити усредсређена на самоцењење и локус контроле као аспекте појма о себи за које се очекује да су повезани са животним циљевима и преферираним животним стиливима младих. Самоцењење је евалуативна компонента концепта о себи. За вредности се може рећи да су један од критеријума за евалуацију сопственог »ја«. Прецизније речено, вредности су често елементи идеалног »ја«, од чијег остварења зависи самоцењење. Уколико се особа не понаша у складу са сопственим вредностима, то има импликација на њено самоцењење. Задовољство собом је веће када се особа понаша у складу са вредностима. С друге стране, спољашњи локус контроле утиче на то да осо-

ба себе и друге у мањој мери сматра одговорним за исходе својих понашања. Стога се може очекивати да спољашњи локус контроле слаби везу између степена остварености животних циљева и задовољства собом.

Постоји више могућих претпоставки о природи везе варијабли »појам о себи« и »вредносне оријентације«. Једна од њих била би да непотпуна оствареност неких циљева (на пример, помагање другима и жртвовање за њих или, пак, стицање знања) код особа које гаје ове вредности води сниженом самоцењењу. Друга претпоставка била би да спољашњи локус контроле подразумева уверење појединца да су људи у малој мери одговорни за своје неуспехе и грешке, те да заслужују безусловну помоћ. Отуда би се могла очекивати повезаност спољашњег локуса контроле са преференцијом циљева помагања другима или залагања за праведност и равноправност. Резултати једне студије о вези особина личности и преференције критеријума расподеле добара у друштву, говоре да особе, које карактерише спољашњи локус контроле и несигурност у себе, показују тенденцију преферирања критеријума расподеле према потребама и једнакости, док они које одликује унутрашњи локус контроле и веће самопоштовање имају тенденцију да се опредељују за расподелу према заслуги или, пак, према способностима (Јапјетовић, 2006). Такође је нађено да у ситуацији када није могуће одредити одговорност учесника у интеракцији за доприносе групи, особе преферирају расподелу добара према једнакости, дакле преферирају вредност једнакости (Wagstaff, 1994). Наравно, бројни су културни и социјални чиниоци који утичу како на развој вредности, тако и на појам о себи. Ипак, и поред различитих других чинилаца, остаје простор за међусобни утицај појма о себи и вредносних оријентација.

Будући да повезаност варијабли вредносних оријентација и концепта о себи није довољно истраживана, наша студија ће бити експлоративног карактера без прецизно дефинисаних хипотеза. Налази истраживања могу имати импликације за образовну праксу, било да говоре о потреби развијања вредности код ученика у зависности од њиховог концепта о себи, било да указују на потребу вођења рачуна о томе да прихватање или развијање одређених вредности може утицати на самоцењење ученика.

Приступ истраживању

Проблем истраживања је да ли и у којој мери постоји повезаност између самопоштовања и локуса контроле (као елемената самопоимања)

адолесцената и њихових вредносних оријентација. Циљеви истраживања су да се утврди:

- степен повезаности између локуса контроле и општег самопоштовања, с једне, и животних циљева адолесцената, с друге стране;
- степен повезаности између локуса контроле и општег самопоштовања, с једне, и преферираних животних стилова адолесцената, с друге стране.

Метод

Варијабле и њихова операционализација

Прва група варијабли обухвата елементе самопоимања: опште самопоштовање и локус контроле. Опште самопоштовање говори о општем задовољству појединца собом и представља важан покретач понашања (Gašić-Pavišić, Joksimović i Janjetović, 2006). Може се дефинисати као процена сопствене вредности изражена преко ставова које појединац има о себи (Coopersmith, 1967). Опште самопоштовање је мерено помоћу модификоване верзије Розенбергове скале (Rosenberg, 1965) општег самопоштовања (коэффицијент поузданости алфа износи 0.81). Скала је петостепена и састоји се од десет тврдњи које изражавају уверења о сопственој способности, вредности, успешности. Пет тврдњи садрже позитивне самопроцене (на пример: »Осећам да поседујем низ вредних особина«; »Уопштено говорећи задовољан сам собом«), а пет исказују негативне процене себе и својих квалитета (»Осећам да немам много тога чиме бих могао да се поносим«; »Све више долазим до сазнања да јако мало вредим«).

Локус контроле означава степен у коме појединац верује да узроци онога што му се догађа леже у спољашњим факторима које не може да контролише (спољашњи локус контроле), односно степен у коме верује да је лично одговоран за оно што му се дешава у животу (унутрашњи локус контроле). У погледу локуса контроле људи се могу разврстати дуж једног континуума на чијем се једном крају налазе они који верују да могу утицати на догађаје и на исходе свог понашања, а на другом крају су они који верују да су догађаји детерминисани спољашњим силама на које није могуће утицати. Локус контроле је испитиван помоћу петостепене скале екстерналности (Bezinaović i Savčić, 1989) која се састоји од десет тврдњи (коэффицијент поузданости алфа износи 0.83). Тврдње изражавају фаталистичку оријентацију према себи и својим поступцима, по којој судбина, предодређеност, срећа или случајност од-

ређују шта ће се појединцу догодити, односно какви ће бити исходи његовог понашања («У многим случајевима судбина одређује шта ће ми се догодити»; «Лоше ствари ми се у животу догађају јер немам среће»).

Друга група варијабли укључује вредносне оријентације испитиване преко циљева којима појединци теже и преко омиљених стилова живота. Вредносне оријентације схваћене као лични циљеви којима појединци теже и које желе да остваре, операционализоване су кроз тринаест циљева међу којима су испитаници бирали по три циља која су за њих лично најважнија и по три најмање важна циља. Такође, од испитаника је тражено да међу пожељним циљевима означе најважнији циљ, па други и трећи по важности, а међусобно су рангирани и три најмање важна циља. Испитаници су се опредељивали у односу на следеће циљеве (вредности): *Доприносити друштвеном напретку; Забављати се и уживати до миле воље; Бити богат; Помагати људима и жртвовати се за њих; Имати добре пријатеље; Бити добар стручњак; Имати срећан брак и складну породицу; Имати политички утицај и моћ; Бити популарна медијска личности; Бити добар и великодушан према другим људима; Бити омиљен у свом друштву; Залагати се за праведност и равноправност људи; Стицати знање и образовати се.* Циљеви, у односу на које су се испитаници опредељивали, говоре о различитим психолошким потребама које се могу задовољити остварењем појединих циљева (Joksimović, 2001). Једна група циљева означава приватистичко-индивидуалистичку оријентацију која се испољава кроз усмереност ка ужем социјалном кругу (породица и пријатељи), тежњу ка личној добити и непосредном задовољству (кроз стицање материјалних добара или забављање), или као жеља за личном афирмацијом на основу знања и стручности. Другу групу чине циљеви који говоре о алтруистичко-прометејској оријентацији (настојање да се допринесе добробити других појединаца и напретку друштва). У трећој групи су циљеви који изражавају усмереност на моћ и јавни утицај (медијска популарност, политички утицај, омиљеност међу вршњацима).

Стилови живота као показатељи одређених вредносних оријентација, чију су пожељност испитаници процењивали на скали од један до пет, операционализовани су преко описа следећих седам начина живота¹:

Утилитарни. »Радити, штедети, новац трошити на корисне ствари. Опремити и добро уредити свој стан (кућу). Обезбедити себи и својој породици доста пара, за сигурну будућност«.

¹ Исти или слични описи коришћени су у више истраживања младих у нашој средини (Vasović, 1988; Popadić, 1995; Lazarević i Janjetović, 2003).

Хедонистички. »Препустити се садашњости, не мислити на будућност и уживати у непосредним задовољствима. Зарађени новац не штетити превише, већ га трошити на задовољства у животу«.

Алтруистички. »Помагати људима, бити добар и великодушан, жртвовати се за друге«.

Прометејско-активистички. »Трудити се да друштво у целини, као и твоја ужа околина постану бољи. Борити се за своје циљеве и идеје, чак и када у томе немаш успеха и када наилазиш на тешкоће у околини. Ако је потребно, одрицати се непосредног задовољства да би се те идеје оствариле«.

Стваралачки. »Посветити свој живот некој стваралачкој активности у којој можеш да испољиш своје способности и да створиш нешто ново«.

Социјални. »Дружити се са људима, склапати нова познанства и пријатељства. Имати посао који омогућава сусрете и комуникацију са различитим људима«.

Сазнајни. »Живот посветити откривању новог и тражењу истине о свету, природи и човеку. Проучавати природу, друштво и човека«.

Узорак. Испитивање је обављено на узорку од 176 ученика гимназије узраста од 15 до 18 година.

Технике статистичке обраде података. Коришћене су мере дескриптивне статистике (просечне вредности и стандардне девијације). Рачунати су Пирсонови коефицијенти корелације и њихова значајност.

Резултати и дискусија

Екстерналност и вредносне оријентације

Добијени резултати показују да екстерналност није значајно повезана ни са једном од тринаест испитиваних вредности (операционализованих преко личних циљева којима појединци теже), што значи да спољашњи локус контроле нема удела у прихватању појединих животних циљева и вредности (Табела 1). Могло се очекивати да екстерналност, као фаталистичка оријентација према себи и исходима свог понашања, буде негативно повезана са жељом да се допринесе друштвеном напретку, или са оријентацијом ка другим људима и њиховој добробити. Међутим, добијени налази упућују на закључак да су испитиване вредносне оријентације независне од осећања личне ефикасности, односно не-ефикасности. Ово се можда може објаснити тиме што су вредности испитиване преко циљева који се сматрају пожељним и чијем остварењу

појединци теже, без обзира на њихову остваривост и виђење сопствене моћи утицаја на исходе својих поступака.

Табела 1: Повезаност спољашњег локуса контроле и општег самопоштовања са вредносним оријентацијама адолесцената

Вредности	Спољашњи локус контроле	Самопоштовање
Доприносити друштвеном напретку	-.008	-.026
Забављати се и уживати до миле воље	.081	.006
Бити богат	.003	.118*
Помагати људима и жртвовати се за њих	.043	-.140*
Имати добре пријатеље	-.015	-.032
Бити добар стручњак	-.018	-.044
Имати срећан брак и складну породицу	-.051	.048
Имати политички утицај и моћ	-.067	.059
Бити популарна медијска личност	.045	.026
Бити добар и великодушан према другим људима	.064	-.020
Бити омиљен у свом друштву	.018	.027
Залагати се за праведност и равноправност људи	-.018	-.033
Стицати знање и образовати се	.004	-.109*

*Корелације значајне на нивоу .05

**Корелације значајне на нивоу .01

Ситуација је донекле другачија у погледу везе екстерналности и омиљених стилова живота (Табела 2). Добијени налази показују да је спољашњи локус контроле позитивно повезан са преференцијом хедонистичког начина живота ($r=.20$; $p<.0.01$), али и са прихватањем прометејско-активистичког начина живота ($r=.19$; $p<.0.01$), социјалног ($r=.18$; $p<.0.01$) и у нешто мањој мери са омиљеношћу начина живота усмереног ка стицању знања ($r=.15$; $p<.0.05$). Док је хедонистички начин живота (операционализован као препуштање садашњости и уживање у непосредним задовољствима без размишљања о будућности) очекивана и разумљива реакција на осећање спољашње детерминисаности, остале корелације није једноставно објаснити. Извесна хипотетичка објашњења су могућа, уз напомену да су дискутоване корелације статистички значајне, али ниске.

Пошто спољашњи локус контроле говори о неверењу у себе и личној несигурности, можда се заинтересованост за дружење са људима (социјални стил), залагање за боље друштво и жеља за стицањем

знања код младих са израженом екстерналношћу, могу приписати њиховој потреби за сигурношћу. Постоји извесна аналогија између ових налаза и налаза који се односе на везу између структуре личности и вредносних оријентација ученика завршних разреда средње школе (Štam, 2003). Као значајни предиктори анксиозне неурозе показале су се следеће димензије вредносних оријентација: потреба за животним идеалима, алтруизам, религиозност и тежња ка интелектуалном постигнућу. Израженост ових вредности код анксиозних младих често се објашњава/тумачи њиховом потребом за прихватањем и за сигурношћу, а таква потреба свакако постоји и код адолесцената које карактерише спољашњи локус контроле.

Табела 2: Повезаност спољашњег локуса контроле и општег самопоштовања с преференцијама животних стилова адолесцената

Стилови живота	Спољашњи локус контроле	Самопоштовање
Хедонистички	.198**	.072
Утилитарни	.090	.047
Алтруистички	.141	-.098
Прометејско активистички	.189**	-.175*
Стваралачки	.095	-.047
Социјални	.185**	.001
Сазнајни	.147*	-.113

*Корелације значајне на нивоу .05

**Корелације значајне на нивоу .01

Самопоштовање и вредносне оријентације

Самопоштовање је у извесној мери позитивно повезано (Табела 1) са тежњом ка стицању богатства ($r=.12$; $p<0.05$), а негативно са усмереношћу ка помагању и жртвовању за друге ($r= -.14$; $p<0.05$), са жељом за стицањем знања ($r= -.11$; $p<0.05$), као и са прихватањем (Табела 2) прометејско-активистичког стила живота ($r= -.17$; $p<0.05$). У целини гледано, адолесценти који себе мање цене показују склоност да прихвате социјално пожељне вредности, што може бити последица њихове несигурности и жеље да себе представе у повољнијем светлу. Ови налази су у складу са подацима о негативној повезаности између општег самопоштовања, с једне, и емпатије, социјалне одговорности и придавања важности животном циљу (вредности) дефинисаном као помагање и жртвовање, с друге стране (Janjetović, 1997). У цитираном раду пошло се од становишта да одређени ниво самопоштовања и унутрашњи локус контроле могу бити потребан али не и довољан услов развијања просо-

цијалне (алтруистичке) оријентације, као и да ниско самопоштовање и спољашњи локус контроле не морају искључивати просоцијалну оријентацију и понашање, поготову ако се осећа социјални притисак да се буде алтруиста. А тај притисак у већој мери осећају млади израженије екстерналности, којима је због осећања мање компетентности потребније одобравање других, што постижу захваљујући просоцијалној оријентацији. У прилог оваквом тумачењу говоре и налази о позитивној повезаности алтруистичке вредносне оријентације са ауторитарношћу и конформизмом (Joksimović i Maksić, 2006), што се такође објашњава несигурношћу ауторитарно и конформистички усмерених младих, као и њиховом потребом за одобравањем и прихваћеношћу. Међутим, могуће је да без обзира на позитивне стране образовања, бриге о другима и друштвеног активизма, млади ове вредности не препознају као пожељне у српском друштву у транзицији. У том случају, може се претпоставити да млади, који су усмерени ка стицању знања или помагању, немају довољно самопоштовања управо због несклада између личних и доминантних друштвених вредности. С друге стране, позитивна повезаност између самопоштовања и тежње ка стицању материјалног богатства може се приписати наглашеној усмерености савремених друштава, укључујући и српско друштво, ка материјалним вредностима (екстринзични циљеви).

Неки налази указују на криволинијску везу између самоцењења и просоцијалне оријентације, што значи да највећу спремност за помагање испољавају појединци који себе цене умерено (Staub, 1978). Једно од могућих објашњења овакве везе је да су људи који себе високо цене толико сигурни и задовољни собом, да не брину за односе са другима и за њихово одобравање, па се зато и не труде увек да пруже помоћ. На другој страни, они који себе не цене довољно понашају се просоцијално како би избегли одбацивање или добили социјално признање. Високо самоцењење исказано одговарајућим скором на скали самопоштовања, може у неким случајевима да буде резултат недовољног поверења у себе и нека врста одбрамбеног механизма, као што и ниско самоцењење може бити последица самокритичности, строгости према себи и претераној одговорности. О вишезначности самопоштовања говори и схватање о неопходности разликовања самодетерминисаних и интенционалних поступака (Decy & Ryan, 1995). Високом самоцењењу може допринети успех у постизању спољашњих награда (добити) као што су новац, слава или физичка атрактивност (екстринзични циљеви), али тако засновано самопоштовање разликује се од самоцењења заснованог на понашањима која су интринзично мотивисана.

Завршни коментар

Бројни фактори утичу на формирање слике о себи, као што и слика о себи утиче на различите области живота и развоја појединца. Вредности утичу на понашање и тежњу ка одређеним циљевима, степен остварености циљева утиче на појам о себи, који опет утиче на избор циљева. У овом раду је проверавана претпоставка о повезаности између појма који адолесценти имају о себи и њихових вредносних оријентација. Овакво очекивање засновано је на сазнањима о улози самопоимања у животу и функционисању појединца, као и на чињеници да и појам о себи и вредносне оријентације садрже когнитивну, емоционалну и понашајну компоненту. Добијени налази показују да је ова претпоставка потврђена само у односу на неке од испитиваних вредности, док се за већину вредности адолесцената показало да су независне од испитиваних компоненти појма о себи – спољашњег локуса контроле и самопоштовања. У целини гледано, веза самопоимања са преферирањем појединих стилова живота нешто је израженија него веза са избором животних циљева као показатеља вредносних оријентација. Показало се да адолесценти са спољашњим локусом контроле у већој мери прихватају стилове, иначе популарне међу младима, као што су циљеви усмерени на друштвене контакте и забаву, али и стилове живота попут активистичког и сазнајног, који су, уопште гледано, социјално прихватљиви, независно од тога колико се ове вредности одржавају и подстичу у одређеној средини. Оваква усмереност може бити објашњена конформизмом, коме су због своје несигурности више склони млади који верују у спољашњу детерминисаност догађаја и тока њиховог живота.

Пажњу заслужује налаз да прометејско-активистички начин живота има већу привлачност за младе нижег самопоштовања и израженије екстерналности. Пре би се могла очекивати обрнута веза, што би значило да већи афинитет према друштвеном ангажовању испољавају млади са унутрашњим локусом контроле, који верују у могућност утицаја на догађаје и исходе својих поступака, као и они који имају повољну слику о себи. Једно од могућих објашњења овог налаза је да недовољно самоцењење и неповерење у себе доводи до избора социјално прихватљивог циља попут прометејско-активистичког. Или то значи да управо лично незадовољство, које може бити повезано и са незадовољством друштвеним околностима, представља један од разлога прихватања овог животног стила, који подразумева друштвено ангажовање и залагање за остварење својих циљева и идеја. Међутим, треба истаћи да, генерално гледано, овај стил није нарочито популаран међу младима

(Mladenović i Knebl, 2000; Lazarević i Janjetović, 2003), што је вероватно условљено друштвеном климом коју карактерише све већа усмереност ка личној добити и недовољно вођење рачуна о друштвеним интересима и општем добру.

Вредносне оријентације могу да буду посредујућа варијабла између појма о себи и других личних обележја. Наши налази сугеришу да вредности могу појачавати или модификовати везу између појма о себи и прихваћености извесних васпитно-образовних циљева. Налаз да су млади нижег самоцеђења нешто пријемчивији за прихватање образовања и алтруизма као вредности, указује да недовољно самоцеђење у комбинацији са вредновањем образовања, алтруизма и прометејског активизма могу бити подстицајни фактори у остваривању одговарајућих наставних и васпитних циљева као што су стицање знања, брига о другоме, залагање за опште добро. С друге стране, налаз о позитивној повезаности између самопоштовања и тежње ка стицању богатства указује да у постојећим друштвеним околностима високо самоцеђење и самопоуздање младе више оријентише ка материјалним него духовним вредностима, односно да млади извор самопоуздања налазе пре у материјалном богатству него у остваривању неких других животних циљева

Међутим, треба имати у виду да је животни циљ »бити богат« ин-струменталан и да обухвата многе друге циљеве. У једном раду (Janjetović, 2002) код београдских ученика средњих школа идентификована су два основна општа мотива за материјалим богатством: један се могао описати као хедонизам, а други као мотив саморазвоја (он је обухватао управо циљеве стицања знања, образовања и помагања другима). Могуће је да је усмереност ка материјалном богатству ученика у нашем истраживању мотивисана и поменути мотивом саморазвоја, а не само хедонизма. Дакле, неке друге вредносне оријентације, осим хедонизма, вероватно утичу на то за шта би млади материјално богатство користили када би га имали. Хедонистички животни стил је у позитивној корелацији са спољашњим локусом контроле, али није у статистички значајној корелацији са самоцеђењем. Будући да су спољашњи локус контроле и самопоштовање обично у негативној вези, може се претпоставити да животни циљ »бити богат«, који су преферирали ученици вишег самоцеђења, није сводљив само на хедонизам. Ученици вишег самоцеђења можда су само реалистичнији од ученика нешто нижег самоцеђења при преферирању животних циљева, сматрајући да је у актуелним друштвеним околностима материјално богатство услов остваривања многих других животних циљева.

Основано је претпоставити да више самопоштовање имају млади који прихватају вредности које се у њиховом окружењу цене. У том случају, налаз да млади вишег самопоштовања нису усмерени ка стицању знања, помагању и залагању за опште добро, може се приписати недовољном цењењу ових вредности у средини у којој живе. С друге стране, могуће је да појединци, који су усвојили вредности попут стицања знања, алтруизма и прометејског активизма, немају повољну слику о себи између осталог и због тога што су свесни да ове вредности нису нарочито популарне у данашњем српском друштву. Да би прихватила ове вредности утицало на самопоштовање младих, потребно је да се те вредности фаворизују и цене у њиховом ужем и ширем окружењу – у породици, школи и друштву у целини. Добијени налази указују на потребу да се у школи реafirмишу и подстичу вредности као што су образовање, брига о другоме и општа добробит друштва, као и да се већа пажња посвети вредносном васпитању младих.

Напомена. Чланак представља резултат рада на пројекту »Образовање за друштво знања«, број 149001 (2006-2010), чију реализацију финансира Министарство науке Републике Србије.

Коришћена литература

- Bezinović, P. i D. Savčić (1989): Lokus kontrole i njegovo mjerenje: prikaz nove skale za mjerenje eksternalne orijentacije, *Psihologija*, 1-2, 132-140.
- Burns, R.B. (1979): *The self-concept: theory, measurement, development and behavior*. London: Longman.
- Coopersmith, S. (1967): *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: Freeman.
- Decy, E.L. & R.M. Ryan (1995): Human autonomy: the basis for true self-esteem; in M. Kernis (ed.): *Efficacy, agency and self-esteem* (31-49). New York: Plenum.
- Gašić-Pavišić, S., S. Joksimović i D. Janjetović (2006): General self-esteem and locus of control of young sportsmen, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. 38, Br. 2 (385-400). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Havelka, N. (1998): Vrednosne orijentacije adolescenata: vrednosti i svest o sebi, *Nastava i vaspitanje*, 5, 803-824.
- Havelka, N. (1992): *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Janjetović, D. (1996): Intrinzična motivacija i koncept o sebi adolescenata, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. 28 (49-68). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Janjetović, D. (1997): Samopoštovanje, lokus kontrole i prosocijalna orijentacija adolescenata; u S. Joksimović, S. Gašić-Pavišić i Lj. Miočinović (prir.): *Vaspitanje i altruizam* (210-226). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Janjetović, D. (2002): Materijalna vrednosna orijentacija i mladi; u Z. Avramović i S. Maksić (prir.): *Izazovi demokratije i obrazovanje* (114-130). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Janjetović, D. (2006): *Struktura i činioci poimanja distributivne pravde* (doktorska disertacija). Beograd: Filozofski fakultet.

- Joksimović, S. (1998): Karakteristike ličnosti i demokratska orijentacija adolescenata, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. 30, Бр. 1 (71-82). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Joksimović, S. (2001): Struktura i korelati vrednosnih orijentacija srednjoškolskih učenika, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. 33 (201-214). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Joksimović, S. i S. Maksić (2006): Vrednosne orijentacije adolescenata: usmerenost prema sopstvenoj dobrobiti i dobrobiti drugih, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. 38, Br. 2 (415-429). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Kuzmanović, B. (1995): Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija učenika, *Psihološka istraživanja* 7 (17-47). Beograd: Institut za psihologiju.
- Lazarević, D. i D. Janjetović (2003): Vrednosne orijentacije studenata budućih vaspitača: stabilnost ili promena, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. 35 (289-307). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Marsh, H., R.H. Parada & V. Auote (2004): A multidimensional perspective of relations between self-concept and adolescent mental health, *Psychological Assessment*, Vol. 16 (1) 27-61.
- Marsh, H.W. & P.G. Graven (2006): Reciprocal effects of self-concept and performance from multidimensional perspective, *Perspectives of Psychological Science*, 1, 133-163.
- McCullough, G., E.S. Huebner & J.E. Laughlin (2000): Life events, self-concept, and adolescent' positive subjective well-being, *Psychology in the School*, 37 (3), 281-290.
- Mladenović, U. i J. Knebl (2000): Vrednosne orijentacije i preferencije stilova života adolescenata, *Psihologija*, 3-4, 435-454.
- Opačić, G. (1995): *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Pantić, D. (1990): *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Beograd: IIC SSO Srbije.
- Popadić, D. (1995): Uzrasne i generacijske razlike u preferenciji životnih stilova, *Psihološka istraživanja* 7 (71-88). Beograd: Institut za psihologiju.
- Rosenberg, M. (1965): *Society and the adolescent self-image*. Princeton: Princeton University Press.
- Rot, N. i N. Havelka (1973): *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka.
- Rotter, J.B. (1966): Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement, *Psychological Monographs*, 80, 1-28.
- Rotter, J.B. (1990). Internal versus external control of reinforcement: a case history of a variable, *American Psychologist*, 45, 489-493.
- Staub, E. (1978): *Positive social behavior and morality, Vol. 1, Socialization and development*. New York: Academic Press.
- Šram, Z. (2003): Vrijednosne orijentacije i struktura ličnosti: relacije na srednjoškolskom uzrastu završnog razreda, *Pedagogija*, 3-4, 91-114.
- Todorović, J. (2004): Vaspitni stilovi u porodici i stabilnost samopoštovanja adolescenata, *Psihologija*, 2, 183-193.
- Todorović, J. (2005): Porodični činioci stabilnosti samopoštovanja adolescenata, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. 37, Br. 1 (88-106). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Vasović, M. (1988): Vrednosti pripadnika neformalnih grupa; u S.Joksimović i sar. (prir.): *Mladi i neformalne grupe* (174-216). Beograd: IIC SSO Srbije i CIR SSO Beograd.
- Wagstaff, G. (1994): Equity, equality and need: three principles of justice or one? An analysis of equity of desert, *Current Psychology*, Summer 94, Vol. 13, No. 2, 138-152.
- Ybrandt, H. (2008): The relation between self-concept and social functioning in adolescence, *Journal of Adolescence*, 31 (1), 1-16.

Snežana Joksimović and Dragan Janjetović
SELF-IMAGE AND VALUE ORIENTATIONS OF ADOLESCENTS
Abstract

Self-image or self-consciousness comprises thoughts, feelings, evaluations and predictions about oneself and one's own behaviour. Subject of the research is the linkage between self-conceptualisation of adolescents and their value orientations. The aim is to determine whether there exists a correlation between locus of control and general self-esteem as elements of self-conceptualisation, on the one side, and value orientations of adolescents on the other. The Rosenberg Self-Esteem Scale and the locus of control scale by Bezinović and Savčić were used for studying the components of self-conceptualisation. Values were operationalised using the desirability of certain goals in life and preference of different lifestyles. Research was conducted on the sample of 176 grammar school pupils aged 15 to 18. The findings indicate that adolescents who are characterised by the external locus of control accept hedonist, activist, social and cognitive lifestyle in a larger degree. Self-esteem is positively correlated with the aspiration towards becoming rich, and negatively with the desire for acquiring knowledge, care about others and activist way of living. The finding that the young of higher self-esteem are not oriented towards education, helping others and advocating for common good, can be ascribed to insufficient appreciation of these values in the environment they live in. The obtained findings point out to the need to reaffirm and encourage these values in youth, as well as to pay more attention to value education of pupils in school.

Key words: self-image, values, locus of control, self-esteem, adolescents.

Снежана Јоксимович и Драган Јанетович
ПОНЯТИЕ О СЕБЕ И ЦЕННОСТНЫЕ УСТАНОВКИ ПОДРОСТКОВ
Резюме

Понятие о себе или осознание себя охватывает мысли, чувства, оценки и прогнозы о себе и о своем поведении. Предметом настоящего исследования является связь между самовосприятием подростков и их ценностными установками, а целью – выявление наличия связей между локусом контроля и общим самоуважением как элементами самовосприятия, с одной стороны, и ценностными установками подростков, с другой. Для исследования компонентов самовосприятия использованы шкала общего самоуважения Розенберга и шкала локуса контроля Безиновича и Савичича. Ценности операционализированы посредством желательности определенных жизненных целей и предпочтения различных стилей жизни. Исследование проведено на корпусе 176 учащихся гимназий в возрасте от 15 до 18 лет. Результаты показывают, что подростки, для которых характерен внешний локус контроля, в большей степени прибегают к эгоистическому, активистическому, социальному и познавательному стилю жизни. Самоуважение положительно связано со стремлением к приобретению материальных богатств, а отрицательно со стремлением к приобретению знаний, заботой о других и активистическим стилем жизни. Факт, что молодые люди, имеющие повышенный уровень самоуважения, не стремятся к образованию, оказанию помощи и заботе о благе всех, можно объяснить недостаточ-

ным уважением данных ценностей в среде, в которой протекает их повседневная жизнь. Полученные результаты указывают на потребность повторного утверждения и поощрения перечисленных ценностей среди молодого поколения, а также на потребность посвящать повышенное внимание ценностному воспитанию учащихся.

Ключевые слова: понятие о себе, локус контроля, самоуважение, подростки.